

"life is not so much as saying hello as it is goodbye" ¹

ליצני החצר | דביר אורי רוזן

האם אפשרות הבחירה ניתנה בידי?

בספרו 'ליצני החצר',² מגולל הסופר אביגדור דגן את סיפורם של ארבעה יהודים שנקלעו לידיהם של סרן קוהל, מפקד מחנה בזמן השואה. ארבעת היהודים שועבדו בעבודות פרך בימים, ובלילות שעשעו את אורחיו של מפקד המחנה. לכל אחד מהם היה כשרון משלו; מקס קורא בכוכבים, ליאו 'הגמד' ליצן, אדם והאן הלהטוטן ויעקב 'השופט' יודע עתידות. הסיטואציה בלתי נתפסת; במחנה מוות, בו אנשים גועים מכל עבר, נערכות מסיבות שאת חלקן האמנותי ממלאים אסירי המחנה. על 'ליצני החצר' היה לגייס את כל כוחם, להתגבר על רעב, מחלות ומראות נוראים בכדי לשעשע את סרן קוהל ואורחיו. זה היה כרטיס ההצלה שלהם. אסור היה להם לאבדו. המופע היה מוכרח להמשיך ויהי מה.

¹ פתגם מודרני (מקור לא ידוע).

² ספרית פועלים, תל אביב תשמ"ג 1982.

בסצנה עוצמתית במיוחד, מתערב המפקד עם אורחיו על סכום כסף רב על כך שאיש מהם לא יצליח לגרום לאדם הלהטוטן להפיל אחד מכדורי הג'גלינג שלו. אחד המהמרים, ולץ, מנסה את כוחו ומעמיד מול אדם את אשתו, אותה לא ראה חודשים ארוכים, עירומה ובזויה. אדם אינו נכשל. חמתו של ולץ בוערת בו, הוא שולף את אקדחו, מצמיד את המתכת הקרה אל גופה של אשת הלהטוטן וצורח שירצח אותה. אדם דבק בכדוריו, משדל עצמו שלא להישבר, להינצל, לחיות. הקצין יורה בראשה. אדם ממשיך להרחיף את הכדורים מתוך אילמות, כהלום קרב.

שוב ושוב ינסו חבריו להסביר לאדם כי אף אם היה מפיל את הכדור דבר לא היה מועיל. ואכן, מה היה עליו לעשות? האם הפלת הכדור הייתה מצילה את אשתו על חשבון חייו שלו? או שמא בין כך ובין כך נגזר על ידיו הזריזות לשמור על מעוף הכדורים, ולא על גורלו או על גורל אשתו? הספר מציב ביקורת נוקבת כנגד הנהגת א-לוהים את עולמו, ומעלה שאלות קשות:

האם הננו רק שחקנים תחת עריצותו האין-סופית של האל? האם כל מעשינו הם רק הצגה, שמתנהלת בבימויו של מפקד משועשע על חשבוננו - האם גם אנו בסך הכל ליצני חצר? ואם כך הם הדברים, איזה מקום ומשמעות אני מוצא בחיי כליצן? האם עליי להתמיד בהרחפת הכדורים? האם באמת אני יכול להפסיק ולהפיל כדור? האם הפלת כדור תשנה דבר מה? והאם האפשרות והבחירה נתונות בכלל בידיי?

במאמר זה אקבל כהנחת מוצא את כל הטענות הכואבות שלעיל כנכונות, אך אנסה להאירן באור אחר, שליו יותר. אציע להוסיף לארסנל השקפות העולם שבידי כל אחד מאתנו דרך התבוננות נוספת, שאיננה מתאימה לכל אחד, אך לעיתים יהיה בה עזר ונחמה. לשם כך אנסה להטעין בתוכן שונה מן המקובל את המושגים 'הצגה', 'ליצן', 'משמעות' ו'בחירה'.

קניין

כיצד בן אדם נעשה לבעל קניין?

התשובה צריכה להתחלק לשלושה סוגי קניינים: גשמיים (כמו רכוש וחפצים), חברתיים ('קנה לך חבר', 'קניין אישה') ורוחניים (אמונה, אידאולוגיה וכו'). רבים ניסו לתת מענה לשאלה זו. יש מי שדיבר על כך שהקניין נעשה על ידי מעשה אקטיבי, כגון הסכם, חוק, או חזקה.³ יש מי שטען שהחלוקה טבעית ושרירותית, ויש גם מי שטען שדווקא פגיעה יוצרת בעלות (בבחירת שריטה ראשונה ברכב חדש, או פתיחת מוצר חדש בתוך 14 הימים מיום קנייתו כך שלא ניתן להחזירו לחנות). אביא כדוגמא לסיעה זו את גישתו ג'ון לוק,⁴ הטוען כי העבודה שאדם עמל על החפץ היא המקנה לו אותו. לוק מסביר כי בתחילה הרכוש העולמי היה שייך לכל הקהילה האנושית באופן שווה; אולם, משהאדם שיפר אותו והשקיע בו עמל - הרי הוא תוחם אותו ברשותו. לדוגמא, אדם מעבד חלקת אדמה בתולה ומביא לכך שתניב יכול, עבודתו מייחדת את החלקה לרשותו - מחוץ להישג ידם של שאר יושבי הארץ. כעת זו אדמה פרטית.⁵ נקודת המוצא של לוק וסיעתו היא האמונה באפשרות להגיע לכדי קניין, וההבדל בין הדעות השונות יהיה רק על השאלה 'כיצד'.

מנגד, בחסידות איזביצא נקודת המוצא היא "כִּי מִמֶּךָ הִפֵּל וּמִיָּדְךָ נִתְּנוּ לְךָ".⁶ הכל שייך לא-לוהים ואין דבר שהוא באמת בתפיסת האדם. אפילו האנרגיות והכוחות הנפשיים בהם האדם עובד את הקב"ה ומקיים מצוות - ממנו הם. שום פעולה בעולם לא יכולה להוציא דבר משייכותו לא-ל ולהקנותו לבן אנוש. שאלה זו נידונה בדורות ובגלגולים שונים של החסידות, ואני מבקש לראות בה שאלת יסוד להבנת דרכה.

³ ברוח זו ניתן לזהות את גישת חז"ל המדברת על 'פעולות קניין': משיכה, הגבהה וכו'.
⁴ פילוסוף אנגלי שחי במאה ה-17 ועסק במטפיזיקה, באפיסטמולוגיה ובפילוסופיה פוליטית-מדינית.

⁵ מתוך לוק, 'על הממשל המדיני' (פרק ה' - 'על הקניין'): "העבודה ההיא קבעה הבדל בינם לבין רשות הרבים; היא הוסיפה עליהם משהו יותר ממה שעשה בשעתו הטבע המוליד את הכל, וכך הפכה אותם לזכותו הפרטית (...). גם הקניין ביחס לאדמה נרכש באותו האופן עצמו (...). בעבודתו גודר הוא אותה מרשות הרבים".

⁶ דברי הימים א כ"ט, י"ד.

יסודות המחשבה האיזביציאית על אי-קיומה של הבחירה החופשית ועל העולם הזה כ'עלמא דשקרא' הינם מפורסמים. ידועה גם הכנות האיזביציאית, המובילה למסקנותיה מרחיקות הלכת. אין לצפות מחסידות שנולדה מתוך החינוך הקוצקאי⁷ להותיר בעולמה הרוחני מחשבה שאיננה אמת כנה, גם אם זה מעורר אי נעימות ומבוכה. בהתחקות אחר שורשי החסידות ובתי המדרש בהם גדלו מייסדיה עולים שני יסודות סותרים: מחד, הדרישה הפשיסחאית-קוצקאית להגיע להישגים רוחניים בכוחות עצמך ולא בכוחות הצדיק, מבליטה את ההכרה במקומה של עבודת האדם שאין לה תחליף; מאידך, ההכרזה שאין בחירה חופשית - הכל בידי שמים ומעשה האדם הוא כקליפת השום - ובתווך מצויה החתירה הבלתי מתפשרת לאמת. תביעה זו לאמת הובילה את השקפת העולם הזו ליצירת 'פיצול' או 'היפוך' מחשבתי, דואלי-לכאורה, עליו ידובר בהמשך.

אנסה להתבונן בשאלת הקניין, מתוך הנחה שלשאלה זו ישנו קשר הדוק לשאלת הבחירה החופשית. בספריה המרכזיים של חסידות איזביצא - 'מי השילוח'⁸, 'בית יעקב'⁹ ו'תפארת יוסף'¹⁰ עולה התמיהה כיצד אדם יכול לתת 'מתנה' (קרבת, ביכורים, מעשרות וכו') לא-לוהים, שהרי גם ה'מתנה' אינה רכושו של האדם אלא רכוש הא-ל. התשובה לכך היא שאכן הרכוש אינו של האדם, והוא רק מחזיר לקב"ה את אשר שייך לו. פעולת המסירה מסייעת לאדם להגיע להכרה שהכול מאתו יתברך. ואם לא די בכך, הרי שגם את מעשה ההחזרה אין האדם יכול לייחס לעצמו - גם בו מצויות ידי האל. ניתן אולי להבין מביין השורות שה'מתנה' אותה האדם מוסר בחזרה לבעליו המקוריים (הקב"ה) איננה רק הפרי, אלא האדם מוסר גם את תודעתו ואת ידיו המוסרות, ידיים המוסרות מתוך הכרח ולא מתוך בחירה. הבנה זו היא השגה שעם כל הכאב שבה, בעיניים

⁷ ק'צק, חסידות מהמאה ה-19. המאפיין המרכזי בתורתה היה הכמיהה הקיצונית לאמת. כל צעד, מצווה או רעיון לוטשו בחריפות ובחדות. רעיונות או מעשים שאינם שלמים זוכים במלוא מאת האחוזים הושמדו ונגנזו כליל. עד היום המושג 'אמת קוצקאית' מסמל את האמת המושלמת, אך הבלתי ניתנת להשגה.

⁸ מי השילוח, פרשת בראשית, ד"ה "בראשית ברא אלוקים" וד"ה "הן האדם".

⁹ בית יעקב, פרשת כי תבוא, ד"ה "והיה כי תבוא".

¹⁰ תפארת יוסף, פרשת כי תבוא, ד"ה "ובאת אל הכהן ולשמיני עצרת ד"ה "עשר תעשר".

איזבציאיות היא בלתי נמנעת. ב'עלמא דשקרא' אין בחירה חופשית כשם שאין קניין.

אולם, אין זה סוף פסוק. ב'תפארת יוסף' ישנו מהלך גאוני המתקדם צעד נוסף בתהליך המסירה. הוא מסביר שישנה דרך להגיע לקניין - מעשה המסירה עצמו הוא המקנה לאדם קניין. כיצד? באופן רטרואקטיבי. קניין רטרואקטיבי מאפשר לחפץ להיות משויך לאדם המוסר אותו גם לפני שעת המסירה, וכך בשעת המסירה האדם מוסר חפץ שהוא אכן שלו. הקניין מתאפשר באמצעות הוויתור על הניסיון להחזיק את החפץ בידיים באמצעות פעולת ההרפיה, בהפסקת הניסיונות (שלעולם לא יצלחו) להיות בעלים. דווקא בנקודה בה האדם מכיר במבוי הסתום - נפתח שער הקניין.

במחשבה ראשונה קניין הינו בעלות, ובעלות פירושה תפיסה, אחיזה ושליטה. מעשה הבעילה הוא מעשה אלים ומשתלט.¹¹ כשדבר מה נמצא ברשותי הרי שאני בעליו. אם כן, ברור מדוע בעולם של 'אמת' אין מקום לקניין אנושי.

אני רוצה להציע אפשרות של קניין ללא בעלות וללא תפיסה. אפשרות בה דבר מה יהיה 'שייך' לאדם אך לא ב'בעלותו'. הפעולה שהאדם נדרש לעשות ליצירת קניין מסוג זה הינה פאסיבית. עליו להרפות את ידיו האוחזות בעיקשות ומשוועות לבעלות, ולוותר. ברגע שאנחנו מעיזים לשחרר, ברגע שאנו מאפשרים לדברים ללכת מאתנו - רק אז אנו קונים אותם. זהו לדעתי הקניין היחידי שאפשרי בעולם בו הכל מיוחס לא-לוהים. רק כשאנחנו לא מנסים לקחת מהקב"ה את זכות הבעלות, אנחנו יכולים לייצר קניין באמת.

¹¹ לוק מגדיר בספרו 'על הממשל המדיני' אלימות כמעשה של השתלטות והתנשאות על האחר. כשאני מגיע מלמעלה ומנחית את פעולתי על האחר הרי זו אלימות. גם לניס מגדיר אלימות בדרך דומה במאמרו 'אתיקה ורוח' (מתוך 'חירות קשה'): "מעשה הנובע בלא ראיית פני האחר הינו אלים. הוא מופעל מתוך עולמי שלי בלבד ומתעלם מהנוכח מולי". אציין שאלה ששאל לירן שטראוכלר במאמרו 'אהבה אלימה' (כתב העת 'ארגמן', הוצאת מדרשת השילוב נטור, קיץ תשע"ד) שבעקיפין נוגעת לעניינינו: כל פעולה שנקודת המוצא שלה הוא 'אני' הינה פעולה אלימה. לפי תיאוריה זו, אפילו הבעת רגש חיבה כלפי אדם שאני אוהב, כל עוד היא מגיעה מתוך עולמי הפנימי, ולא מתוך ראיית הצד השני - הינה אלימות. מאמר זה מנסה בין השאר לצאת אף מהמלכוד הזה.

במציאות כפי שהיא נגלית, אנו חווים בחירה ומאמינים כי העבודה והפעולות שאנו עושים הן אכן מעשה ידינו. באיזביצא מקבלים זאת בצד הנגלה אך מזכירים לנו שזו רק אשליה. כפי שאני מבין את הדברים, אין דרישה להשתחרר מהאשליה. אנו צריכים לנהל את חיינו בתוך העולם הזה, השקרי. עלינו לעמול, לעבוד, להגיע להישגים מעשיים ורוחניים - למרות שאנו יודעים שכל זה הוא אשליה, ושלמעשה יד הקב"ה בכל. אין דרישה להתנתק מהמציאות, אלא רק להבין שהיא מדומה. עלינו לבחור שלא להתנתק ממנה ולא לשווע לעולם אמיתי, אידיאי ומנותק.

אדגים וארחיב את רעיון הקניין על-ידי הוויתור בעזרת שני קניינים נוספים: 'קניין חבר' ו'קניין אידיאולוגיה'.

'קנה לך אקס'

כיצד קונים חבר? לכאורה על-ידי העמקת ההיכרות, דרך שיתוף, שיח, תמיכה וצבירת חוויות משותפות. אולם, מה מבטיח שהחברות תישאר 'לעולמים', כיצד ידע האדם שהקרבה היא כנה מספיק ותעמוד בכל מבחן? לכאורה לעולם אין וודאות, אין מבחן או הבטחה שיכולים לאשר שהחברות אכן עומדת ברף שכזה. 'קץ החברות' תמיד מאיים להופיע באופן. לעולם לא נגיע לאהבה שאינה תלויה בדבר מכיוון שהאהבה תלויה בקיומה של החברות, תלויה בשאלה שאין לנו וודאות בה. שאלה זו היא אולי חלק משאלה גדולה ומפורסמת יותר, אך גם קשה יותר: האם בכלל אפשר לקנות חבר? להיות לגמרי (ולא רק 'כמעט') חבר של אדם שאיננו אני? רבים דשו בעניין, אך במחשבה פשוטה זו משימה בלתי אפשרית, כיוון שאי אפשר להגיע עד סוף תוכו של אדם אחר. לא כאן המקום להרחיב בכך, אך בעיניי זו תחינה הצובטת ומייאשת את הלב. אנחנו זקוקים לחבר, חבר שלעולם לא יהיה.

איזו פעולה על האדם לעשות בכדי לקנות חברות בעלת ערך אמיתי, כזו החסינה מפני 'סוף האהבה'? גם כאן, לעניות דעתי, אפשר להציע את הוויתור כפתרון. בצורה מדויקת יותר, ניתן לדבר על פרידה. אין הכוונה לפרידה בפועל אלא לפרידה מהאחיזה האקטיבית בחברות, מהמרדף אחר ניסיונות החיזור והקניין,

ומפעולות של 'תחזוק הקשר'. עניין זה מומחש היטב על ידי הסכם 'קדם נישואין' - הסכם ממוני בין בני זוג שנחתם לפני החתונה. הסכם זה מפרט כיצד ישמרו זכויותיו הממוניות של כל צד במקרה של גירושין עתידיים. התמיהה כאן זועקת: אתם נכנסים לחופה, ועדיין לא בטוחים באהבתכם? אולם, נראה לי כי זוג המסוגל להסתכל לפרידה בעיניים, לדבר עליה ולהכיר באפשרות קיומה, אך לחלוטין לא לתת לדיבור הזה לפגום בקשר - הוא זוג שהקשר שלו יציב לאין ערוך, זוג שקנה בהסכם זה את נישואיו. נדרש פה מעין פיצול: מצד אחד להאמין שהקשר חזק מהכול, ומנגד לפעול תוך לקיחה בחשבון של מקרה בו הקשר יתגלה כחלש יותר. אני טוען שהדברים תלויים זה בזה. למעשה, קשר שהגיע ל'פיצול' הזה הינו בלתי פריק. והראיה: כבר אין זה משנה כלל אם אכן הקשר יחזיק מעמד 'עד הסוף'.

ברצוני להציע קניין חברות רטרואקטיבי כבר מתחילת הקשר: נסו להיפרד מחבר העומד על ידכם, חבר שלא נראית באופק שום צומת דרכים שתפריד ביניכם. הכוונה היא להגיע לתנועה נפשית משוחררת מפחד 'קץ החברות' ומהניסיון הבלתי אפשרי להגיע לנימי נפשו של החבר ושל החברות. פרידה מחבר, בעודנו מצויים איתו, פירושה קניית חברות. כך קניתי לא רק את החבר, אלא אף את החברות. הפרידה אמנם עלולה לקרות, ובראיה ריאלית זו אפשרות סבירה ואפילו הכרחית, אבל זה כבר לא משנה. לחברות שלנו אין צורך לא במבחן הזה ולא במבחנים בכלל. אנחנו חברים. מה יהיה בעתיד? מי יודע ומה זה משנה. אנחנו מכירים בתלות, בקיומה של אי הוודאות ואי האפשרות, מסתכלים להן בעיניים ומקבלים אותן. ברגע בו "נכנענו" - זה קורה.

כוונתי לא כמילותיה של רחל המשוררת, "רק אשר אבד לי קנייני לעד",¹² אשר מבכות את חוסר יכולתה לקבע בתוך נפשה את היקר לה ללא אובדן סופי כמוות. טענתי היא שאין צורך באבדן בפועל. יש אפשרות לקניין חבר' גם על ידי תנועה נפשית של פרידה בעוד החברות חיה ונושמת.

¹² מתוך השיר 'מַמְתִּי', שירת רחל, תל אביב: הוצאת דבר, תרצ"ה-1935, עמ' קנח.

כבלי המשמעות

נעלה שלב נוסף בפיתוח הרעיון ונוכיח שהוויתור לא רק מאפשר לי קניין, אלא מעניק לאובייקט אותו אני חפץ לקנות (חבר/אישה/אידיאל) את ערכו. נראה כי ערך זה (חברות/אהבה/משמעות) איננו קיים קודם למעשה הוויתור.

כשאדם דבק באדיקות באידיאלים שלו, הוא כבול אליהם, מוכרח להאמין בהם וללכת בעקבותיהם. החלומות הם הדבר הכובל ביותר את האדם. הם כל כך חשובים לו עד שהוא עשוי להקדיש את חייו עבורם. האדם אף כל חייו עבור 'משמעות' כזו או אחרת, הנראית כחשובה בעיניו. ככל שעניין מסוים חשוב לו יותר כך סביר שבהתנגשותו עם ערכים 'קטנים' יותר הוא יעדיף אותו על פניהם. אפשר להמחיש זאת גם כך: המוסר והמצפון כובלים את האדם. הוא מוזן מערכים כלשהם (למשל, עזרה לזולת) וכשמתרחש דבר מה (זקנה החליקה בכביש עם סל תפוזים וצנוניות) החוש המוסרי שלו נדלק ומצווה עליו לפעול (לאסוף את הצנוניות, להושיט יד ולהעלות את הסל אליה לדירה) או לפחות להרגיש מחויב לאותם הערכים.

המסקנה מניתוח זה של המציאות היא ברורה: רק אדם מת הוא אדם חופשי באמת. חופשי בעיקר מעצמו ומחלומותיו. הכאב עמוק; כל עוד אני חי ומאמין בערך מסוים - אזי אני מחויב אליו, דהיינו כפוי אליו ומשועבד.

כפי שעשיתי למושג 'קניין', גם בחלק זה של המאמר אני מעוניין להשאיר את החלומות, המשמעויות, הערכים והאידיאלים כהיגד, כמושגים מילוליים, אך לרוקן אותם מתוכנם המוכר. אני מייחל ליכולתי להיות אדם בעל חלומות אך לא אדם המשועבד לחלומותיו.

כמו בקניית חבר, כך גם כאן בנוגע לאידיאלים וערכים. דווקא במקום בו עניין מסוים יקר כל כך ללב של אדם הוא נדרש לעבור תהליך של ויתור כדי שהוא יתקיים ולא יישאר כאשליה בלתי ניתנת למימוש. וכשם שהאדם נדרש לוותר על מימוש והגשמת החלום, כך הוא נדרש לשמוט את ערכו של החלום. שכן בראיה כנה, אין דבר המאשר לי כי חלומי הינו בעל מטען ערכי ואיננו הזיה. לוותר אין

פירושו לנטוש אלא לשמוט. לא לזרוק את האידיאולוגיה או את החלום אלא לנטרל את המטענים שהם נושאים איתם ומעמיסים על האדם. להשתחרר מכובד משמעותם הברוויה. אנסה להמחיש את כוונתי בעזרת דוגמא: גדלתי בחברה שמחנכת לרגלי מושג ה'גאולה'. כל חיי התחנכתי על תרומה לתהליך זה, ועל חובתי כאדם פרטי לתת את חלקי לקידומו ולהגשמתו. בהיותי כבן שתיים עשרה, שאלתי את עצמי איך ארגיש אם אותה גאולה אכן תבוא, אך בלעדיי. התחושה שעלתה בי הייתה מרה, ריקה ועצובה. הרגשתי שאני מוכרח לתפוס מקום בהנהגת התהליך בכדי לממש משמעות לחיי. מדוע הרגשה זו תסכלה אותי כל כך, האם רגשותיי היו מוצדקים?

אני שואף להגיע למקום בו האידיאל החלומי שלי, גאולה או עזרה לזולת, לדוגמא, יהיה מושג יסוד בעולמי אך בכל זאת אני אצליח להשתחרר מהצורך להגשים אותו ולהשתחרר מהמטענים שלו. אני יודע שהנושא חשוב לי, אך אין לי סיבה או הוכחה אמיתית לכך שהוא אכן חשוב. אני שומט את הניסיונות הנואשים שלי להחזיק בידיי את התהליך. אני נפרד מהערך עצמו, ובעיקר מהצורך שלי בו. אני מבין שכל עוד אני דבק באידיאל מסוים בכדי להעניק לעצמי משמעות אזי הנני כבול. כשאני יודע שהחלום שלי מרוקן ונטול יסוד, אני מתמסר אליו בדעה צלולה. רק כאשר אני משרת את התהליך ולא מוביל אותו אני זוכה למשמעות. הפוך מההיגיון הרגיל הנוהג ב'עלמא דשקרא', זהו קניין רטרואקטיבי - ראשית יש להתמסר לדבר, ורק אחר כך הוא נעשה יקר לי והופך לשלי. רק כך אשמח בגאולה גם אם היא תופיע בלעדיי, כי אבין שהגאולה חשובה לי יותר משאני חשוב לעצמי.

חשבו על קיום מצוות בדרך זו. ישנה מצווה אותה אדם שומר על כל פרטיה ודקדוקיה. היא חשובה ויקרה לו, אולם הוא אינו יודע מדוע הוא מאמין בה. ובראיה איזביצאית - יתכן ובאמת היא ריקה מתוכן. אשליה. אותו אדם יכול לשמוט את הצורך שלו בהבנה, לא להשלות את עצמו שיש באותה מצווה מטען אובייקטיבי כלשהו. הוא יודע שהיא ריקה. מתוך מפח נפש זה הוא מגייס את כל כוחו ומחליט להתמסר לרצונו של הקב"ה, ומשחק את המשחק; ממשיך ומקיים

את המצווה. רק אז היא נעשית לו לקיימת ומלאה. בחרתי להיות שחקן חופשי בהצגה, ולכן המצווה הזו מקבלת מטען חדש ושונה בהצגה. כשם שדיברנו על קניין גשמי ועל קניין חברתי, כן הדבר בקניינים רוחניים. גם כאן רק הוויתור על היקר לי מאפשר, באופן רטרואקטיבי, להטעין את עולמי הרוחני הן במטען בר קיימא, והן בפעולה ערכית המיוחסת לי ולא לגזרת גורל. נכון לרגע זה, מה שיצרתי כאן הוא מלכוד.

אם אדם מוותר ושומט מתוך הבנה שזו דרכו היחידה להגיע לקניין, הרי שזה משחק מכור ולמעשה הוא לא באמת וויתר. לכן, צריך לוותר באמת, בידיעה ברורה שהוויתור עלול לנתק סופית. צריך להשלים לחלוטין עם הפרידה. לשחק את משחק הוויתור עד הסוף.

אבל אז אני חוזר לשאלה בה פתחתי, איך ניתן לקבל את החיים כמשחק, ובייחוד כשמודעים לכך שזה משחק? האם בכלל אפשר להאכיל את עצמנו בשקר בצורה כל כך משכנעת עד שנחווה אותו כאמת, וכך גם נתנהג ונפעל בו?

בן חורין

אטען טענה: אי אפשר להיות הבעלים על חירותי. אני בן-חורין ולא אב-חורין. זה כמו ההבדל בין 'בן בית' ל'בעל הבית', יכולה להיות לי שייכות מוחלטת אך לא בעלות. אני לא רוצה (ולא יכול) להיות בעל הבית על החיים שלי, אני רוצה להיות בן בית בחיים שלי. אני לא רוצה לנהל את ההצגה, אני רק רוצה להשתתף בה. אני לא רוצה לכתוב את התסריט אלא רק לאפשר את התרחשותו. אני מבין שהדרך להשתתפות ולקניין בתהליך מאלצים אותי לוותר על תפקיד המנהל או הבמאי. אני משרת את התהליכים, אך לא שולט בהם. בתור בן, הכי חשוב לי לעשות מה שישמח את 'אבא'. אני מעדיף להיות ליצן חצר ולא מלך בארמון. זה לא כואב אלא להפך, זה נפלא, שכן רק מתוך עמדה של משרת אני יוצר קניין. נוצר כאן היפוך: דווקא בעלי הכוח והשלטון לא יכולים להיות בעלי קניין, הם אינם חופשיים. רק העבד או המשרת חופשיים דיים בכדי להגיע לבחירה ולקניין. חירות היא המקום שבו אני מוותר ומשחרר. האדם חופשי לא כאשר משחררים אותו, שכן אז שחרורו תלוי בהחלטה לשחררו וממילא אינו שחרור גמור, אלא כאשר הוא בעצמו משחרר ומפסיק לנסות להשתחרר, מפסיק לנסות לשלוט כאדון וכבעלים. חירות אמתית פירושה שמיטה.

אמונה עיוורת

באחת משבתות הקיץ הקודם יצאתי לשוטט בשעות הצהריים ברחוב בזמן שבכל הבתים לבטח כבר ישנו את שנת הצהריים. פגשתי בילד, לכל היותר בן שנתיים, עם תלתלי זהב וכפות רגליים יחפות, מסתובב לבדו. לרגע לא הבנתי איך אמא שלו הולכת לישון ונותנת לו ככה להיעלם. איך בכלל נותנים לילד ללכת בלי להשקיף עליו כל הזמן, איך שולחים ילד לגן שעשועים בלי לעקוב אחריו במבט חרד שמא ייפול מהנדנדה? מהיכן נובע האמון הזה שהכל יהיה בסדר?

התשובה לשאלות אלו היא שאמון נותנים גם, ואולי בעיקר, למי שעדיין לא הוכיח שהוא ראוי לו. אני נותן אמון כדי שהילד שלי יוכל לממש אותו, אני סומך עליו גם בלי סיבה. נקודת המוצא היא שהכל יהיה בסדר. זו עבודה שלי, לא של הילד. הוא בטוח בעצמו, ואילו אני הוא זה שדואג. אני צריך לשחרר, להאמין ולאפשר לדברים לצמוח. רק ככה אמון נבנה. כך גם, לדעתי, יש לנקוט כגישה חינוכית; בדרך כלל אנו נוטים לעקוב ולהשגיח אחר תלמידים או חיילים 'פורעי חוק' עד שיוכיחו שניתן לסמוך עליהם. אך כך לא תבוא ישועה. יש לתת אמון כנקודת מוצא וללא סיבה גם לפני שהוא ישנו (בידיעה שיתכן והוא ינוצל, למרבה הצער, לרעה) ועם הזמן הוא יעשה לאמת במציאות.

כך אני יכול להסביר גם את המשחק האיזביצאי - אני נותן אמון דווקא היכן שאין לי שום סיבה להעניק אותו. בדיוק שם יש בו צורך. כלומר, עבודת האדם היא לשחרר את הניסיון להיאחז באמונה, להגיע לאמת, להגשים חלום, לרכוש חבר, או לזכות באהבה. אני מקבל את זה שכל אמת איננה שלמה, שכל חבר הוא רק כמעט, ושכל אהבה היא בהכרח תלויה בדבר. אני בוחר לא להבין את עולמי ולא לנהל את עולמי, אלא להשתתף בו. להיות בן בית ולא אב הבית. הפתרון הוא לא עיוורון או התעלמות מהאמת, אלא פיקחון ובחירה בהצגה. הגשר שלי לאמת עובר דווקא דרך האשליה, הדרך שלי לאהבה עוברת דווקא במעמקי התלות. אני מרים ידיים. אני נותן אמון בדברים שיקרו, למרות שאין בידי להביאם לכך. אני מוותר. אני עושה את חלקי, הקב"ה יעשה את השאר. בהרפיה הזו, בויתור הזה, האמון נעשה אפשרי.

אך כיצד אני אכן מתמכר להצגה הזו, איך אני עובד ופועל בכל כוחי ומרצי כאילו אינני יודע שמדובר בשקר?

כמובן שאין הכוונה לחיות חיים דואליים ולהחזיק בו זמנית בשתי השקפות עולם סותרות. הכוונה היא להחזקה בשתי תפיסות עולם שסתירתן היא קיומן. כך היא ההבנה שככל שאתמכר יותר לשקר ולהצגה, כן אמצא בהם, ורק בהם, פתח ל'אמת'. אני מתחיל בעיוורון ('העולם הזה אמיתי, וקניין ובחירה אפשריים'), מגלה את האשליה ('עלמא דשקרא', אין בו קניין ואין בו בחירה), מתנתק ממנה (על ידי שמיטה של הניסיונות ושל המטענים שהלבשתי על מעשי ועל העולם) וחוזר אל ה'אמת' במלוא כוחי. תופס אותה כהצגה וכמשחק ולא כאשליה. אני כבר לא הוזה, אני שחקן.

הפליא לתאר חווית חיים זו יאיר לפיד בספר הילדים 'אלבי - סיפור אבירים'¹³ המתאר מלחמות אבירים בדויות: "אולי הסיפור שלנו הוא רק סיפור בתור אמת, אבל הוא אמיתי בתור סיפור".¹⁴ ואולי בזה יש גם תשובה לשאלת ההתמכרות למשחק המכור שהעלנו לעיל: זהו לא שקר, זה סיפור. זו הצגה. זה אמנם רחוק מאוד מ'אמת קוצקאית' קלאסית, אבל גם ראיית חיים כסיפור או כהצגה היא אמת. אמת שאפשר להאמין בה ולפעול בתוכה מכל הלב, ללא תחושת הונאה עצמית; אדרבה, דווקא אמת זו היא אמיתית יותר, בהיותה מחוברת לעולם הזה, לחיים כמו שהם. האמת הקוצקאית המנותקת נעשית בעצמה סוג של שקר.

כך בחר הקב"ה לסדר את עולמו - עולם של שקרים. כמו אותו הזוג המאמין באהבתו, ודווקא מתוך כך חותם על הסכם קדם נישואין ורק כך קונה בו את זוגיותו, כן גם אנו המאמינים שחינו הם אמת נדרשים דווקא מתוך אמונה זו לזהות את האשליה ובעזרתה לקנות את עולמנו. אני אכן פועל בידיעה שבעזרת השמיטה תמיד אצליח להגיע לקניין, לבחירה ולחירות. אכן המשחק מכור. אבל

¹³ הוצאת 'כתר ספרים', 1998.

¹⁴ במקור המשפט מובא במהופך.

רצה הקב"ה ואנחנו בצד המנצח. נגזר עליי לנצח.¹⁵ גזר עליי הקב"ה להיות בן חורין.

סיכום

אז כן, אני ליצן. אני כבול להמשיך ולהרחיף כדורים בעולם השקרי בו נתנני הקב"ה, אך איני משועבד לכך. אני משוחרר מהניסיון להשתחרר, ובעיקר מהמחשבה שהנני כבול להתמדה זו. אני עושה זאת מתוך פשטות ומשיכת כתפיים ולא מתוך עריצותו של מנהל המופע. אני חופשי לא כי אני שולט בניהול המופע ובהחלטה מתי ואיזה כדור יעוף, אלא דווקא כי נגזר עליי להתמיד בעשיית היקר לי. אני עושה זאת מתוך התמסרות לקב"ה, ולא מתוך בהלה לספק ולהגשים את עולמי הרוחני שלי. אני בוחר שלא להיות בעל הבית, אלא בן בית. בהתמסרות זו אני שומט את היקר לי מידיי, אולם רק כך הוא נעשה שייך לי, ורק כך הוא גם נעשה לי ל'יקר'. השייכות והקניין אינם מעניקים לי בעלות, הם מעניקים לי מקום להמשיך ולהרחיף את כדורי הליצן שלי בתוך ההצגה. מוזר ומפתיע, אבל רק כליצן אני מסוגל. כמלך-מנהל-במאי האשליה מתנפצת אל חומת אי האפשרות. הליצן חופשי יותר. הוא יכול לוותר על הכמיהה למלוך.

אמשיך לשחק את ההצגה, אמשיך להרחיף את הכדורים. אינני מפחד שאם יפול הכדור, חיי יישטמו; ולמרות כל זאת, לעולם לא אתן לאף כדור ליפול. בחופש זה, בוותר זה, במשיכת כתפיים זו, אני קונה קניין רוחני אישי. אני שייך.

¹⁵ נזכר גם שההבנה שמדובר במשחק מכור היא הבנה שיש לשמוט כדי להבחין באמת שמאחוריה. וזהו גלגל החזור חלילה.